

Miklós Tamás¹

„...társadalombiztonsági és erkölcsi szempontból is szükséges...”

Kísérlet az esztergomi „cigányiskola” létrehozására a Horthy-korszakban

A két világháború közötti időszakban Esztergomban a „cigánykérdéssel” – ahogy az általában a korra jellemző volt² – elsősorban közbiztonsági és közegészségügyi problémaként foglalkoztak. Az 1920-as években és az 1930-as évek első felében jellemzően a cigányok áttelepítése foglalkoztatta a városi közgyűlést.³ A korszak elején a perifériára szorult esztergomi cigányság a város szélén, az úgynevezett pilismaróti vám mellett élt, ahonnan 1925-ben Szentgyörgymezőre, a Duna mellé telepítették át őket.⁴ Azon kívül, hogy a kijelölt terület messze esett a várostól, a cigányok a kedvezőtlen időjárási viszonyoknak is sokkal jobban ki voltak téve. Ugyanakkor ez az áttelepítés sem a cigányság problémáira, sem pedig a szentgyörgymezői gazdák vélt vagy valós sérelmeire nem jelentett megoldást. Bár a városi képviselőtestület 1928 és 1935 között nem foglalkozott külön a helyi „cigánykérdéssel”, a szentgyörgymezői gazdák folyamatosan panaszkodtak a közbiztonságra, illetve féltették állataikat egy esetleges fertőzéstől. Ennek megfelelően a helyi lapokban több cikk is foglalkozott a témával.

A helyi cigányság áttelepítését szorgalmazók érvei között 1936-tól a turizmus is megjelent, mivel úgy vélték, hogy a Duna mentén lévő cigánytelep látványa kellemetlen emlékeket fog hagyni a városba látogató turistákban.⁵ Esztergom több központi, országos rendezvénnyel is készült az 1938-ban megrendezett Szent István Emlékév keretében, így ez az érv később egyre hangsúlyosabbá vált. 1936. november 26-án a város képviselőtestülete ismételten foglalkozott a cigányok áttelepítésével. Ez alkalommal vitéz Szívós-Waldvogel József képviselőtestületi tag kijelentette, hogy a „cigánykérdés” addig nem oldható meg, amíg azzal nem „teljes komolysággal” foglalkoznak. Úgy vélte, hogy a „cigánykérdést Esztergom egymagában nem oldhatja meg véglegesen, mert országos rendezésre van szükség”, azonban addig is drákói rendszabályokat kellene alkalmazni helyi szinten. Az esztergomi cigányság letelepítésével kapcsolatban a felszólaló indítványozta, hogy hozzanak létre egy „hozzáértő emberekből álló bizottságot” és azt bízzák meg a javaslatétel kidolgozásával. Ugyanezen bizottság dolgozná ki a cigányokra vonatkozó

1 Történész

2 Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992., Hajnáczy Tamás: *Cigánytelepek a két világháború közötti Magyarországon*. *Esély*, 2021/2. 90-113.

3 Lásd bővebben: Miklós Tamás: *Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása*. *Romológia*, 2017/13. 69-88.

4 MNL KEML XV.6.c 169. tek. 109/1925. kgy. sz.

5 Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 27. sz. (1936. április 2.) 1.

szabályrendeletet is. A témához többen is hozzászóltak, végül a képviselőtestület elfogadta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát.⁶

1938 áprilisában a szentgyörgymezői gazdák beadványban fordultak a polgármesterhez, amelyben azt javasolták, hogy az esztergomi cigányokat az úgynevezett Koller-pusztával szemben lévő területre telepítsék át. A beadvány összefoglalta azokat a kritériumokat, amelyeket figyelembe vettek a javasolt letelepítési hely kijelölésekor. Ezek alapján csak olyan terület jöhetett szóba, amely nem főútvonal mellett található, és amelynek nincs olyan terület (szőlő, gyümölcsös) a szomszédságában, amelyben a cigányok kárt okozhatnának. Ugyanakkor fontos szempont volt, hogy a cigányok ellenőrzése is lehetséges legyen.⁷ Ezt az álláspontot a városi közgyűlés szintén magáévá tette, és a június 15-ei képviselőtestületi ülésen 82/1938. kgy. számú határozatában elrendelte a cigányok áttelepítését a Zsidódi-patak mellé, a Koller-pusztával szemben lévő területre.⁸

A döntés ellen azonban a helyi cigányságon kívül az érintett telekszomszédok is fellebbeztek, amely során a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi bányaigazgatósága például egyenesen nemzetvédelmi szempontokra hivatkozott.⁹ A fellebbezéseket a város polgármestere elkésettiségre hivatkozva elutasította. Ezt követően az érdekelt felek a vármegyéhez fordultak, azonban a vármegyei kisgyűlés 1939. április 11-én jóváhagyta Esztergom képviselőtestületének határozatát, azzal a módosítással, hogy a polgármester lépjen érintkezésbe a rendőrhatalommal, hogy az a legnagyobb szigorúsággal akadályozza meg a cigányok beszivárgását a város területére.¹⁰ Az esztergomi cigányok jogi képviselőjük útján kérték a vármegyei (másodfokú) véghatározat felülvizsgálatát, ezt azonban a belügyminiszter 1941. szeptember 18-án elutasította.¹¹

1939. június 22-én a városi képviselőtestület rendes közgyűlésén annak ellenére, hogy a vármegyei kisgyűlés korábban jóváhagyta a 82/1938. kgy. sz. határozatot, mégis olyan határozat született, amely kimondta, hogy a Zsidódi-patak mellett kijelölt hely mégsem felel meg a cigányok letelepítésére. A polgármester beszámolójából kiderült, hogy időközben a panaszokra való tekintettel a Zsidódi-patak mellől a Strázsa-hegy délnyugati lejtőire lettek áttelepítve a cigányok. Ekkor azonban a katonai táborparancsnokosság kifogásolta a gyakorlótér szerződésére hivatkozva a cigányok ottani elhelyezését, így tehát ismét szükségessé vált a cigányok újbóli, immár végleges helyen történő letelepítése. A képviselőtestületi ülésen egy hattagú bizottságot alakítottak, amelynek a polgármester elnöklete alatt ki kellett jelölnie a cigányok végleges telepítési helyét.¹²

1939. október 31-én a városi képviselőtestület rendes közgyűlésén a pénzügyi bizottság ismertette jelentését a cigányok elhelyezésével kapcsolatban. A közgyűlési jegyzőkönyvből azonban az is kiderült, hogy abban az időpontban már megkezdődött az építkezés a cigányok új telepítési helyén, amely Esztergom déli részén, az árvízvédelmi töltés mellett lett kialakítva.¹³

6 MNL KEML XV.6.c 175. tek. 214/1936. kgy. sz.

7 MNL KEML V.2.a 9135/1944. pm. sz. 20-22.

8 MNL KEML XV.6.c 176. tek. 82/1938. kgy. sz.

9 MNL KEML V.2.a 9135/1944. pm. sz. 42., 62.

10 Jóváhagyta a vármegye a cigányok áttelepítését. *Esztergom és Vidéke*, LX. évf. 29. sz. (1939. április 16.) 2.

11 MNL KEML V.2.a 9135/1944. pm. sz. 15. [Eredeti ügyiratszám: 86.710/1940. B. M. sz.]

12 MNL KEML XV.6.c 176. tek. 99/1939. kgy. sz.

13 MNL KEML XV.6.c 176. tek. 212/1939. kgy. sz.

Az itt felépített „*cigányház*” miatt a járásbíró nyújtott be fellebbezést, mivel úgy vélte, hogy a cigányokat túlságosan közel telepítették le a közlegelőhöz, illetve a marhacsapáshoz. Az ügy először az alispán elé került, aki végül 1941. május 2-án jóváhagyta Esztergom polgármesterének döntését, ugyanakkor elrendelte, hogy a cigányok „*megfelelő kerítéssel zárassanak el a legelőtől, illetőleg a marhacsapástól, valamint fokozottabb gondoskodás történjék ellenőrzésükről a környező telektulajdonosok esetlegesen kárt szenvedő érdekeinek megóvása céljából.*”¹⁴ A járásbíró nem fogadta el az alispáni véghatározatot, és felülvizsgálati kérelmet nyújtott be az ellen. A cigányok áttelepítésének ügye ekkor már a belügyminisztérium elé került, azonban jelen ismereteink szerint sohasem született döntés az ügyben.

A cigányok áttelepítésével párhuzamosan, illetve azzal összefüggésben került fel 1936-ban egy cigány-szabályrendelet¹⁵ megalkotásának a szükségessége, amelyet vitéz Szívós-Waldvogel József képviselőtestületi tag az országos szabályozás hiányával indokolt. Közel két évvel később, a polgármesterhez írott beadványukban a szentgyörgymezői gazdák is felvetették egy szabályrendelet szükségességét.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint konkrét lépések azonban csak 1939-ben történtek ez ügyben: július 31-én bízták meg dr. Brenner Antal városi főjegyzőt – aki egyben polgármester-helyettes volt – egy cigány-szabályrendelet tervezetének elkészítésével. Ennek megalkotásához feltételezhetően azt a 10 pontból álló dokumentumot vette alapul, amely „*A cigánykérdés rendezését illető nézőpontok*” címmel maradt fenn a vonatkozó levéltári iratcsomóban, és amelynek szerzője nagy valószínűséggel vitéz Szívós-Waldvogel volt.¹⁶ A főjegyző feltételezhetően 1939 őszén készült el a szabályrendelet-tervezettel, amely végül nem került a közgyűlés elé.

1941. június 11-én vitéz Szívós-Waldvogel levelet intézett Etter Jenő polgármesterhez, amelyben rávezette a város első emberének figyelmét a nagyszalontai cigány-szabályrendeletre.¹⁷ Etter október 31-ei keltezéssel levelet küldött a nagyszalontai polgármesteri hivatalnak, amelyben a sajtóban már ismertetett cigány-szabályrendelet egy példányának megküldését kérte.¹⁸ A nagyszalontai polgármester, dr. Hadady Imre 1941. november 10-ei válaszában közölte, hogy a kért szabályrendelet teljes terjedelmében megjelent a Városok Lapja október 1-jei számában, ugyanakkor még nem nyert jóváhagyást.¹⁹

1942. április 24-ei keltezéssel az esztergomi polgármester utasította dr. Bády István közigazgatási tanácsnokot, hogy „*a korábbi szabályrendelet tervezetet összehasonlítva a nagyszalontai szabályrendelettel és a beérkezett észrevételekkel*” készítsen egy új, modern cigány-szabályrendeletet, hogy azt a közgyűlés elé lehessen vinni.²⁰ Bády július 13-án jelentette, hogy elkészült az új tervezettel.²¹

14 MNL KEML V.2.a 9135/1944. pm. sz. 14. [Eredeti ügyiratszám: 2894/1941. ai. sz.]

15 Lásd bővebben: Miklós Tamás: Az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendelet megalkotása és annak előzményei. In: Horváth Attila – Wencz Balázs (szerk.): Közlemények Komárom-Esztergom megye múltjából. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 26. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Esztergom, 2019. 159-182.

16 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 184. [Eredeti ügyiratszám: 6571/1939. pm. sz.]

17 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 170.

18 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 163. [Eredeti ügyiratszám: 13.943/1941. pm. sz.]

19 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 161. [Eredeti ügyiratszám: 8316/1941. pm. sz.]

20 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 152. [Eredeti ügyiratszám: 3701/1942. pm. sz.]

21 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 152. [Iktatva: 10.056/1942. pm. sz.]

Ezt követően Esztergom képviselőtestülete az 1942. július 22-ei rendkívüli közgyűlésen a jogügyi bizottság javaslata alapján 203/1942. kgy. szám alatt elfogadta a cigány-szabályrendeletet és felkérte a polgármestert, hogy terjessze fel azt az alispánhoz jóváhagyás végett.²²

Etter 1942. augusztus 12-ei keltezéssel küldte meg a szabályrendeletet az alispánnak.²³ A vármegye törvényhatósági kisgyűlése végül két paragrafus kivételével jóváhagyta a cigány-szabályrendeletet, majd jóváhagyás végett felterjesztette a belügyminisztériumhoz.

A város képviselőtestülete 1942. október 29-ei rendes közgyűlésén ismételten foglalkozott a cigány-szabályrendelet ügyével és két ponton módosította a szabályrendelet szövegét.²⁴ Ugyanakkor a belügyminiszteri jóváhagyás elmaradt. Ennek okát még további kutatásoknak kell majd tisztáznia.

A cigány-szabályrendelet ügye legközelebb 1944. július 28-án került a közgyűlés elé. Ekkor már dr. Sudár József volt Esztergom polgármestere. A képviselőtestületi ülésen vitéz Szívós-Waldvogel kijelentette: „*Ez a szabályrendelet nagyon jó.*” Majd hozzátette: „*Eddig még azt sem sikerült elérnünk, hogy éppen ezekben a kétséges időkben legalább ne szabadna elhagyni putrijukat.*” Amint azt az iménti idézet is mutatja, a képviselőtestület szándékával ellentétben az 1942-ben megalkotott rendelet – belügyminiszteri jóváhagyás hiányában – 1944 nyaráig nem lépett hatályba. A közgyűlés ez alkalommal olyan határozatot hozott, hogy a 203/1942. sz. határozattal megalkotott, majd 352/1942. sz. alatt módosított cigány-szabályrendelet minden szakaszát, amelyhez büntetőjogi következmény nem fűződik, 1944. augusztus 16-ával életbe lépteti. Ugyanakkor felszólította a polgármestert, hogy a teljes életbeléptetés iránt tegye meg a szükséges lépéseket a belügyminiszternél.²⁵ Hogy a képviselőtestület határozata végül milyen konkrét intézkedéseket vont maga után, egyelőre nem ismerhető meg a fennmaradt iratokból.

Az első kísérlet az esztergomi „cigányiskola” létrehozására – Lőportár és államsegély

Az esztergomi cigány gyermekek beiskoláztatásának gondolata az 1939. évi cigány-szabályrendelet tervezetében is megjelent, ekkor azonban még nem esett szó külön „*cigányiskola*” felállításáról: „*A tanköteles cigánygyermek beiskoláztatására vonatkozó intézkedések megteendők. A gyermekek megfelelő ruházatáról az egyes családok kötelesek gondoskodni. A gyermekek a polgármester által kijelölt városi iskolába veendő fel, abból mindaddig míg a gyermeket tisztaság és kulturáltság tekintetében kifogásolhatók, a tanulóktól külön ültetendők.*”²⁶ Vitéz Szívós-Waldvogel Józsefnek a szabályrendelet tervezetéhez írott, 1939. november 22-ei keltezésű megjegyzéseiben azonban már másképp fogalmazott: „*Iskolaköteles cigánygyermek megfelelő iskoláztatásáról alkalmas módon az iskolaszék gondoskodik. (Cigánygyerekek a város polgári gyermekeivel nem küldhetők egy iskolába.)*”²⁷

22 MNL KEML XV.6.c 178. tek. 203/1942. kgy. sz.

23 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 138. [Eredeti ügyiratszám: 11.497/1942. pm. sz.]

24 MNL KEML XV.6.c 178. tek. 352/1942. kgy. sz.

25 MNL KEML XV.6.c 180. tek. 324/1944. kgy. sz.

26 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 181-182.

27 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 183.

Vitéz Szívós-Waldvogel, aki egyébként a városi iskolaszék tagja, majd 1940. március 14-től alelnöke volt, az iskolaszék gyűlésén is felvetette egy „*cigányiskola*” létrehozásának szükségességét. Ez feltételezhetően még 1939 végén történt, azonban az iskolaszéknek nem maradt fenn az 1939-ben keletkezett iratanyaga a MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában, így az iskolaszéki gyűlések jegyzőkönyvei sem állnak rendelkezésünkre ebből az évből. Mindenesetre a felszólalás tartalmára egy, az *Esztergom és Vidéke* 1940. január 11-ei lapszámában megjelent cikk alapján mégis következtethetünk:

Egy Esztergomban felállítandó cigányiskola tervét pendítette meg a legutóbbi iskolaszéki gyűlésen vitéz Szívós-Waldvogel József ny. tábornok, iskolaszéki tag. Indítványozta, hogy állapítsák meg a városban élő iskolaköteles cigánygyerekek száma, esetleges iskoláztatás céljából. Nem ajánlotta ugyan, hogy a rendes polgári gyerekek közé járjanak a cigánygyerekek, de ha elegendő számmal vannak, fel lehetne állíttatni számukra külön iskolát. Hiszen nem messze, a Komárom megyei Tárkányban egész szép eredménnyel működik már egy ilyen iskola.²⁸ Alig hiszünk azonban az esztergomi cigányiskola megvalósulásában, mert az esztergomi tanyán még sincs annyi cigánygyerek, hogy az állam érdemesnek tartaná iskolát létesíteni számukra. Magára a városra és közönségére pedig jobb volna, ha egyáltalán megszabadulhatna a cigányoktól. Elég bajt, gondot és kellemetlenséget okoznak a cigányok és mindezek nem kevesbedtek, bár Szentgyörgymezőről a nagyvárosi határba telepítették őket. A közönség pedig állandóan tele van panasszal a cigányok miatt. Meg is van rá az oka. Az utcán léptenyomon kunyeráló cigányasszonyba vagy cigánygyerekekbe ütközik az ember, az udvarokat pedig – amelyek legtöbbször nem lehet állandóan zárva tartani – rendszeresen járják a cigányok.²⁹

Legközelebb 1940. november 14-én foglalkozott a város iskolaszéke a „*cigányiskola*” ügyével. Ez alkalommal vitéz Szívós-Waldvogel József iskolaszéki alelnök – akinek tudomása szerint az idő tájt 32 iskolaköteles cigány gyermek élt Esztergomban – javasolta, hogy kérjék a kormányzat segítségét a kérdés megoldásához. Kifejtette, hogy a cigány gyermekek „*beiskolázása társadalombiztonsági és erkölcsi szempontból is szükséges lenne.*” Az iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy a város a dorogi út mentén tudott volna helyiséget adni egy állami „*cigányiskolának*”. Az iskolaszék ezért arra kérte a tanfelügyelőt, – aki „*különbén pártfogását és közremunkálkodását már megígérte ebben az ügyben*” – hogy a vármegye közigazgatási bizottsága útján terjessze a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé az iskolaszék kérelmét és javaslatát egy „*cigányiskola*” felállításáról.³⁰

Az 1941. január 16-ai iskolaszéki gyűlésen Szívós-Waldvogel alelnök beadványban fordult az iskolaszékhez, hogy sürgesse a „*cigányiskola*” felállítását. Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint ekkor már csak 24, Esztergomban élő tanköteles cigány gyermek részére szervezték volna meg az iskolát. Az előadó jelentette, hogy az iskolaszék korábbi határozata szerint a tanfelügyelőhöz fordult, aki „*a törzskönyvi hivataltól kimutatást kért az iskolaköteles gyermekekről.*” A jegyzőkönyvben az áll továbbá, hogy a „*kir. tanfelügyelő úr az állami jelleggel bíró iskola felállítására vonatkozó kérelmet fel fogja terjeszteni a vall. és közoktatásügyi miniszter úrhoz.*”³¹

28 A tárkányi „*cigányiskola*” 1935-ben nyitotta meg kapuit, működését a korabeli sajtó egyértelműen pozitívan értékelte. Lásd bővebben: A tárkányi cigányiskola vizsgálója. *Esztergom és Vidéke*, LIX. évf. 52. sz. (1938. július 7.) 2.

29 Cigányiskola – Esztergomban? *Esztergom és Vidéke*, LXI. évf. 2. sz. (1940. január 11.) 2.

30 MNL KEML VI.506. 1940. évi iratcsomó, 193/940. isk. sz.

31 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 3/1941. isk. sz.

Február 3-án Borz Lajos vármegyei tanfelügyelő átiratot intézett a községi iskolaszékhez, amelyben az iskolaszéki gyűlésről készült jegyzőkönyvben foglaltakat jóváhagyólag tudomásul vette, azonban felhívta a figyelmet egy félreértésre, ugyanis nem ő kért kimutatást a törzskönyvvezetőtől, hanem arra az iskolaszéket kérte meg.³²

A június 19-én megtartott iskolaszéki gyűlésén ismét napirendre került a „*cigányiskola*” ügye. A fennmaradt jegyzőkönyvből megtudhatjuk, hogy az iskolaszék – a tanfelügyelő határozatának megfelelően – már két ízben is kérte a törzskönyvhivataltól az Esztergomban élő tanköteles cigány gyermekek névsorát, azt azonban addig a napig sem kapták meg. A polgármester ezt követő felszólalásában utalt azokra a nehézségekre,³³ amelyek lehetetlenné tették a cigány gyerekek pontos adatainak nyilvántartását, majd hozzátette, hogy hamarosan „*alaposan rendezni fogják a cigánykérdést Esztergomban*”, így a névsor is megküldhető lesz. A gyűlés során vitéz Szívós-Waldvogel iskolaszéki alelnök is hozzászólt a témához és kifejtette: „*fontos közérdeknek tartja az ügy szorgalmazását, hogy legalább a cigányság jövő nemzedéke az állam és a társadalom veszedelmes nyűgjéből hasznos elemmé nevelődhessen.*”³⁴

Június 30-án Borz Lajos vármegyei tanfelügyelő az iskolaszéknek küldött átiratában jóváhagyólag tudomásul vette a június 19-ei iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvében foglaltakat. A „*cigányiskolával*” kapcsolatban azt írta, hogy mielőst a tanköteles cigány gyermekek névsorát megkapja, az iskolaszékkel karöltve lépéseket fog tenni az iskola megnyitásának engedélyezése és állami támogatása iránt.³⁵

Borz ugyanezen a napon átiratot intézett a polgármesterhez is, akitől a tanköteles cigány gyermekek adatainak megküldését kérte. A tanfelügyelő egyidejűleg az 1925 és 1941 között született cigányok adatait is bekérte, mert a „*cigányiskola*” megnyitása iránt csak akkor tehetett indokolt javaslatot, ha a tankötelesek utánpótlását is biztosítva látta. Ezzel kapcsolatban azonban cinikusan megjegyezte: „*ami miatt azonban aggályoskodnom valószínűleg nem kell.*” Azt is kérte a polgármestertől, hogy jelöljön ki egy épületet a „*cigányiskola*” részére. Erre a célra Borz a város határában lévő, használaton kívül álló lóporraktár épületét tartotta alkalmasnak.³⁶

A tanfelügyelő átiratát követően a polgármester felkérte a városi főjegyzőt, hogy a cigány tankötelesek adatait sürgősen terjessze be hozzá. Brenner Antal városi főjegyző augusztus 14-én küldte meg kért jegyzéket, amit a polgármester még aznap továbbított is Borznak. Etter egyetértett a tanfelügyelővel abban, hogy a „*cigányiskola*” részére a volt lóportár épülete megfelelő lenne, de úgy gondolta, hogy az csak nagyobb átalakítás árán lenne iskola céljára alkalmas. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy a város nem tudja biztosítani a szükséges fedezetet, így az átalakítás csak államsegély útján lenne biztosítható.³⁷

Borz tanfelügyelő augusztus 26-án továbbította a cigány gyermekek névsorát az iskolaszéknek. Ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy „*[a] jelenlegi állapotok szerint 22 cigány tankötelessünk van, akik valószínűleg eddig egyáltalán nem jártak iskolába, tehát*

32 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 12/1941. isk. sz.

33 Az iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvéből nem derül ki, hogy pontosan mik voltak ezek a nehézségek.

34 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 79/1941. isk. sz.

35 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 80/1941. isk. sz.

36 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 165.

37 MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 165.

iskolaszervezés esetén az első évben csak az I-ső osztály megnyitásáról lehetne szó.” Átiratában Borz megjegyezte, hogy a lőporraktár alkalmas lenne egy „*cigányiskola*” céljára, az átalakításhoz szükséges összeget pedig államsegélyként lehetne igényelni, amennyiben „*az iskolaszervezés kedvező vágányokra jut.*”³⁸

Az 1941. szeptember 3-án megtartott iskolaszéki gyűlés ismét foglalkozott a „*cigányiskola*” megszervezésével. A gyűlésről készült jegyzőkönyvből megtudhatjuk, hogy a 22 tanköteles cigány gyermek közül a legidősebb 15, a legfiatalabb hat éves volt, de az iskola megnyitása esetén mindegyiküket az első osztályba kellett volna beíratni. Ugyanakkor mindössze 5-6 hatévesnél fiatalabb cigány gyermek élt a városban, így az iskola utánpótlását nem látták biztosítottak. Az előadó ezért javasolta, hogy halasszák jobb időkre az iskola felállítását azzal a megkötéssel, hogy a cigány gyermekek számának alakulását állandóan figyelemmel kísérik. A gyűlésen elnöklő Szívós-Waldvogel iskolaszéki alelnök azonban rámutatott „*a cigánygyermekek beiskolázásának és nevelésének a társadalom szempontjából való szükségességére*”, ezért az iskolaszék olyan határozatot hozott, amellyel kérte a tanfelügyelőt, hogy kísérelje meg az iskola felállításához szükséges engedélyt és államsegélyt megszerezni. Emellett a polgármestert arra kérték, hogy jelöljön ki megfelelő helyiséget – esetleg a volt lőporraktár épületét – az iskola részére.³⁹

Október 30-án a polgármester utasította a városi mérnöki hivatalt, hogy 30 napon belül készítsen terveket és tájékoztató költségvetést a volt lőportár „*cigányiskolává*” történő átalakítására.⁴⁰

Az 1941. november 13-án megtartott iskolaszéki gyűlésen ismét szóba került a „*cigányiskola*” ügye, miszerint „*a cigányiskola felállítására az engedély feltétlenül biztosítható lenne, az államsegély azonban a jelenlegi létszám mellett semmiképpen sem lenne biztosítható, annál kevésbé, mert a tanköteleseknek fele már 12 éves, ezek felerésze pedig 14. életévét is betöltötte már s így normális életkorú gyermekekkel közösen, eredményesen nem lennének nevelő oktatásban részesíthetők.*” Az ülés során a polgármester újból utasította a város mérnöki hivatalát, hogy a volt lőportár helyiségének „*cigányiskolává*” történő átalakítására készítsen terveket és költségvetést. Vitéz Szívós-Waldvogel, az iskolaszék alelnöke hangsúlyozta, hogy „*a cigánykérdést társadalompolitikai és kulturális szempontból is meg kell oldani*”. Drahos Jánosnak, az iskolaszék elnökének javaslatára elhatározták, hogy amennyiben a város kész helyiséget adni, a tanfelügyelő kísérelje meg a „*cigányiskola*” számára államsegély kieszközlését.⁴¹

Az iskolaszéki ülést követően november 24-ei keltezéssel a polgármester írásban is felhívta a mérnöki hivatalt, hogy készítse el az iskola terveit és költségvetését, és azokat mielőbb mutassa be.⁴² Az ügyben azonban nem történt előrelépés, ezért két hónappal később, 1942. január 23-án a polgármester megismételte ezen felhívását.⁴³ Váczy-Hübschl Antal városi mérnök végül 1942. február 6-án terjesztette be a volt lőporraktár átalakításának terveit és az előzetes költségvetést. Számításai szerint az elvégzendő mun-

38 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 91/1941. isk. sz.

39 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 94/1941. isk. sz., MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 164.

40 MNL KEML VI.506. 1941. évi iratcsomó, 142/941. isk. sz., MNL KEML V.2.a 1808/1944. pm. sz. 164.

41 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 64-65/a

42 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 63. [Eredeti ügyiratszám: 14.854/1941. pm. sz.]

43 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 62. [Eredeti ügyiratszám: 917/1942. pm. sz.]

kálatok 3140 pengőt tettek volna ki.⁴⁴ A késedelem okát egy több, mint két évvel később keletkezett iratból ismerhetjük meg: „A mérnöki hivatal 1942. január 23-án kapta a második felhívást ez ügyben s tekintettel arra, hogy ez időben jöttem a városhoz s mindez ideig állásom betöltetlen volt, csupán februárban vált lehetségessé az ügyel szakzerűségi szempontból foglalkozni.” – írta Váczy-Hübschl a polgármesternek 1944. november 29-én.⁴⁵

Azokban pár nappal a beterjesztését követően, február 11-én a városi mérnök által elkészített költségvetést irattárba helyezték, ugyanis a tanköteles cigány gyermekek alacsony létszáma miatt nem volt kilátás államsegélyre.⁴⁶ Ezzel a „cigányiskola” ügye hosszabb időre lekerült a napirendről.

Újabb nekifutás az esztergomi „cigányiskola” megszervezésére – Matyi bácsi levele

A következő fontos határozat a „cigányiskolával” kapcsolatban 1942. november 12-én, a városi iskolaszék gyűlésén született. Ez alkalommal az iskolaszék felkérte a polgármestert, hogy írassa össze a város területén élő összes 14 éves kor alatti cigány gyermeket, hogy az ügyet a képviselőtestület elé lehessen terjeszteni: „Az összeírás eredményének birtokában az iskolaszék felkéri a Polgármester urat, méltóztassék az ügyet a képviselőtestület elé terjeszteni a cigánygyermekéről szóló kimutatással együtt az iskolaszervezés kimondása, a megfelelően felszerelt iskolaépület, valamint legalább 10%-os helyi javadalom biztosítása iránt azzal, hogy a képviselőtestület az iskolaépítéshez, illetve épület átalakításhoz a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól államsegélyt is kérjen.”⁴⁷

Az iskolaszék határozatát követően a polgármester december 20-ai határidővel Kiffer Ferenc hegymestert bízta meg a névsor összeállításával.⁴⁸ Kiffer december 19-én küldte meg a tanköteles cigány gyermekek adatait. Az általa összeállított lista 36 gyermek adatait tartalmazta, valamint értékes adatokkal szolgált a helybeli cigány családok foglalkozására vonatkozóan is.⁴⁹ A névsort december 28-án továbbították a városi iskolaszéknek.⁵⁰

Az 1943. március 2-ai városi közgyűlésen a képviselőtestület a városi népiskolák összevonására vonatkozó előterjesztést tárgyalta, amelynek lényege az volt, hogy Esztergomban megszüntetnék a régi beiskolázási körzeteket és az összes népiskolát egy központi, 19 fős tanerővel rendelkező osztott népiskolává vonnák össze. Ennek több oka is volt. Korábban a városban a népoktatást a Szent Imre, Szent Margit, Szent Tamás, Szent György és Szent István községi népiskolák, a Szent Anna zárdai, Szentgyörgymezői zárdai és a vízivárosi zárdai szerzetes népiskolák, valamint két gyakorlóiskola látta el. A város beiskolázási körzetekre volt felosztva, a szülők pedig csak a saját körzetük népiskolájába íráthatták be gyermekeiket. Ez egyrészt elégedetlenséget szült a szülők körében, mivel nem választhatnak szabadon iskolát, másrészt sűrűlódásokat okozott az iskolák között is, ugyanis rendkívül

44 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 60-61.

45 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 36.

46 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 60.

47 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 59.

48 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 59/a [Eredeti ügyiratszám: 16.985/1942. pm. sz.]

49 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 52-53.

50 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 52.

aránytalanul oszlott meg az egyes tanítókra eső teher. Voltak olyan tanítók, akik csak egy osztályt vezettek 25-35 tanulóval, míg másokra akár kettő, három, sőt négy összevont osztály jutott.⁵¹ Borz Lajos vármegyei tanfelügyelő tervét terjedelmi okokból itt nem áll módunkban részletesen kifejteni, elegendő csupán annyit megjegyezni, hogy az iskola összevonások és a népiskolai tanerő átcsoportosítása teremtette meg a lehetőséget a „*cigányiskola*” felállítására is. Közgyűlési felszólalásában Borz így foglalta ezt össze: „*ezen iskola rendezéssel kapcsolatban a cigányiskola kérdése is megoldódik, ugyanis a jelenlegi tantestületi létszámon belül egy tanító fogja a cigányokat is ellátni, a város végén lévő volt löporraktárban elhelyezendő cigányiskolában. Ezen oktatás a városnak nem jelent több kiadást, mert a megfelelő fedezet megvan. Reméljük, hogy így sikerülni fog a cigányokat vagy beletörni a rendesebb életbe, vagy ha nem sikerül, akkor talán elhagyják a várost s így a cigánykérdés lassan megoldást nyer.*”⁵²

Március 10-én a polgármester azzal adta ki a közgyűlési határozatot a mérnöki hivatalnak, hogy a tervezett átalakításokról terjesszen be tervrajzot és költségvetést.⁵³

A közgyűlést követően az iskolák összevonására és a „*cigányiskola*” felállítására vonatkozó tervezetet a komáromi tankerületi főigazgatóság útján a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztették fel jóváhagyásra. A miniszter jóváhagyta a tervezetet, valamint hozzájárult ahhoz, hogy a községi népiskola huszadik tanítóját a „*cigányiskolához*” osszák be, a jövőben pedig csak a „*cigányiskolán*” át juthasson be tanító a községi népiskolába.⁵⁴ Ezt Borz Lajos tanfelügyelő május 7-én 642/1943. tf. szám alatt közölte Esztergom polgármesterével. Ugyanekkor Borz kérte a város vezetőjét, hogy még a nyár folyamán alakítsák át a „*cigányiskola*” számára kiszemelt épületet, hogy az a tanév kezdetére már készen álljon.⁵⁵

A minisztériumi jóváhagyást követően, július 7-én Csaplovics József komáromi tankerületi főigazgató 4308/1942-43. szám alatt engedélyezte a Kerényi Rezső április 4-ei halálával megüresedett huszadik tanítói állás betöltését.⁵⁶ Csaplovics engedélyét két nappal később – az éppen szabadságon lévő tanfelügyelő nevében – Pauer István tanügyi titkár továbbította a polgármesternek.⁵⁷

Egy 1943. július 19-ei polgármesteri határozatból kiderül, hogy az idő tájt az iskola számára kiszemelt egykori löporraktár nem állt üresen, ugyanis a polgármester arra utasította Schalkház Ferenc főintézőt, hogy sürgősen gondoskodjon az ott elhelyezett nyáj-őrző pásztorok kitelepítéséről. Ugyanezen határozatával Etter ismételten felhívta a mérnöki hivatalt, hogy az épület átalakítására sürgősen készítse el a terveket, illetve költségvetést, és azokat nyolc napon belül mutassa be, hogy az ügyet a képviselőtestület elé lehessen vinni.⁵⁸

51 Új korszak Esztergom város népoktatásában. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 45. sz. (1943. június 5.) 1.

52 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 48.

53 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 51.

54 Új korszak Esztergom város népoktatásában. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 45. sz. (1943. június 5.) 1.

55 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 35.

56 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 46.

57 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 45.

58 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 47. [Eredeti ügyiratszám: 11.220/1943. pm. sz.]

Váczy-Hübschl városi mérnök a tanfelügyelő társaságában még aznap kiment a volt lőporraktárhoz. A helyszíni szemle alapján azt jelentette, hogy az épület átalakítása azidő szerint 5500 pengőbe kerülne, hozzátette azonban, hogy a munkálatokhoz szükséges építési anyag nem áll a város rendelkezésére, igénylés útján pedig csak a következő év tavaszára lehetne azokat beszerezni.⁵⁹

A városi mérnök jelentését követően a polgármester a közgyűlés elé terjesztette az ügyet, amelynek tárgyalására a július 23-ai rendes közgyűlésen került sor. A képviselőtestület elfogadta a határozati javaslatot, amely átengedte a volt lőporraktár épületét és az átalakítási munkálatokra a mérnöki hivatal által benyújtott terv alapján 5500 pengő fedezetet engedélyezett.⁶⁰

A „*cigányiskola*” tanítójának megválasztására 1943. augusztus 28-án került sor. Ez alkalommal bevezető beszédében Borz Lajos tanügyi tanácsos, tanfelügyelő kiemelte, hogy „*buzgó, ideális lelkületű tanító megválasztására van szükség, akinek működésétől a megnyíló cigányiskola jövője is függ.*” Az eseményről beszámoló újságcikkből az is kiderült, hogy összesen heten pályáztak a huszadik tanítói állásra, ketten azonban időközben visszaléptek. A megmaradt öt pályázó közül 19 szavazat esett Csincsurá Kálmánra, kilenc Könözy Ferencre, három pedig Szóda Ferencre, így Csincsurát választották meg a huszadik tanítói állásra. Az *Esztergom és Vidéke* így méltatta az újonnan megválasztott tanítót: „*Csincsurá Kálmán esztergomi születésű, már nem kezdő tanító, legutóbb Pilismaróton tanított, tanítói gazdasági tanfolyamot végzett, népművelési előadói tanfolyamot hallgatott, eddigi működési helyén levante főoktató, légtalmi parancsnok, a polgári lövészegylet vezetője stb. volt, – és főként kiváló testnevelési munkát fejtett ki, – egyébként emléklapos hadnagy. A tanítótestület tehát értékes taggal gyarapodott.*”⁶¹

Néhány héttel a képviselőtestületi határozatot követően, augusztus 23-án egy levél érkezett a polgármesteri hivatalba. A 13.706/1943. pm. szám alatt iktatott levél feladója egy bizonyos Matyi bácsi⁶² volt, aki személyes hangvétellű levelében az alábbi kéréssel fordult Etterhez: „*Kedves Jenő! Az öreg Baján Kovács József volt bányász régi 10 éves kapunyitogató udvarosom kint lakik Esztergom város kegyelméből a puszkapor [...] egy lyuk szobájában. Mert ott cigány iskola lesz, ki kellene neki mennie – de hova? Az ő 73 évével. Arra kér, hogy vagy tartsátok meg a cigányiskolában pedellusnak – vagy irgalomból engedjétek meg, hogy az Esztergom város kis majorjában (Tábor utca és Szt. László utca sarok)⁶⁴ van egy kis lakás oda mehesse lakni, a lakbért megfizetné. Szíves jóindulatodban ajánlom öreg szolgálmat – Téged pedig sokszor üdvözöl: Matyi bácsi*”⁶⁵

Valószínűleg ez a levél indította arra a polgármestert, hogy szóban bekérje a „*cigányiskola*” átalakítási tervét, amit augusztus 25-én be is terjesztettek hozzá.⁶⁶ Ezt követően augusztus 31-ei kelettel 13.820/1943 pm. szám alatt a polgármester átíratot intézett a műszaki hivatalhoz, hogy a bemutatott tervet sürgősen vigye az építési bizottság elé,

59 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 44.

60 MNL KEML XV.6.c 179. tek. 227/1943. kgy. sz.

61 Csincsurá Kálmánt választották meg városi tanítónak. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 69. sz. (1943. szeptember 1.) 1.

62 A kutatás során nem sikerült Matyi bácsi személyét beazonosítani.

63 Olvashatatlan szó.

64 A mai Sugár út és Móricz Zsigmond utca kereszteződésénél.

65 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 28.

66 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 27.

azonban azt is megjegyezte, hogy nézete szerint a terv „*alternatív formában*” lenne elkészítendő, „*vagyis az iskola mellé tervezendő lenne egy kis helyiség egy felügyelő részére.*” A polgármester tehát Matyi bácsi levele nyomán úgy dönthetett, hogy felügyelőként, illetve gondnokként megtartaná az idős Bajanó Kovács Józsefet a „*cigányiskola*” mellett. Az iskola átalakítás sürgősségére való tekintettel a mérnöki hivatalnak 14 nap múlva részletes jelentést kellett betérjesztenie a polgármesterhez a megtett intézkedésekről.⁶⁷ Mivel időközben több fontos fejlemény történt, amely hatással volt a „*cigányiskola*” átalakítására, illetve annak megnyitására, ezért Váczy-Hübschl városi mérnök csak 1944. január 3-án válaszolt a polgármester fenti átiratára. Ebből megtudható, hogy a terveket ugyan bemutatták az építési bizottságnak, azonban a téglai igénylést az anyaghivatal elintézetlenül visszaküldte.⁶⁸ Az utóbbira a továbbiakban még részletesen kitérünk.

Mindebből kifolyólag a polgármester is csak több mint négy hónappal később, 1944. január 4-én válaszolt Matyi bácsi levelére: „*Bocsáss meg, hogy Bajanó Kovács József volt bányász ügyében még múlt év aug. 23-án hozzá írt soraidra csak most válaszolok. Miután a mérnöki hivatal csak most terjesztette be jelentését, így addig soraidra érdemi választ adni módomban nem volt. A mérnöki hivatal jelentése szerint a lőportárból alakítandó cigányiskola mellé egy kis helyiséget is tervezünk építeni, amelyben az öreg Kovács, akit az iskola felügyeletével kívánunk megbízni, e megbízatásának tartama alatt el fog lakhatni. Ha tehát az öreg megbecsüli magát, a cigány iskola mellett tovább is ott fog maradhatni.*”⁶⁹

Anyaghiány miatt csúszik az esztergomi „cigányiskola” megnyitása – A városi mérnök és a tanfelügyelő pávatánca

Amint arra a korábbiakban már fény derült, a város nem rendelkezett a volt lőportár átalakításához szükséges építőanyagokkal. Ezek beszerzésére azonban csak a képviselőtestület jóváhagyását követően kerülhetett sor. Az anyagbeszerzéssel kapcsolatos intézkedéseket és a későbbi problémák forrását legjobban a mérnöki hivatal 1944. november 29-ei jelentése foglalta össze, így azt részletesen is idézzük ezen a helyen:

Tekintettel arra, hogy a szükséges anyagmennyiség a városnak rendelkezésre nem állt szabályos igénylés útján kezdtük meg az előmunkálatokat. Középipítésnél az igénylő laphoz csatolni kell az építési engedélyt, a fedezet tárgyában hozott közgyűlési határozatot, tervet és műszaki leírást éppen ezért az igénylő lapokat csupán augusztus 8-án tudtam felküldeni. Sajnos az igénylő lapjainkat szeptember elején visszaküldték azzal, hogy megfelelően igazoltassuk és új igényléssel éljünk. Az új igénylőlapokat melyeket a tanfelügyelő úrral igazoltattam valamint polgármesteri aláírással is ellátott személyesen vittem fel a kultusz minisztériumba hol személyes közbenjárásomra midőn Otto László min. tan. úr segítségét vettem igénybe, sikerült az anyagot a zárolás alól mentesíteni. Meg kell itt említenem, hogy nem kis rábeszélésbe és utánajárásba került az ügy elintézése. A minisztériumból az igényléseket átküldték az ipari anyaggazdálkodási hivatalhoz azonban az értesítést nem a városi mérnöki hivatal kapta meg hanem a tanfelügyelőség. A tanfelügyelő úr rögtön jelezte nekem, s ekkor én felvilágosítottam, hogy ez még nem elintézett ügy és a megadott iktató-

67 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 27.

68 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 25.

69 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 25.

szám alapján utána kell járni a dolgoknak. Kértem ekkor, hogy az értesítést rögtön küldje át nekem, azonban csak másodszeri kérésemre 10 múltával kaptam meg. Rögtön a kézhezvétel után Pestre utaztam de sajnos az akkor folyamatban lévő hat hetes kiutalásba már nem sikerült beszorítani. Így is igen nehéz volt elintézni, ugyanis a mai anyagihiány mellett nem tartották feltétlenül szükségesnek egy cigányiskola létesítését. A kiutalás október 29-én érkezett meg azonban vissza kellett küldeni ugyanis az esztergomi téglagyárból történt a kiutalás hol időközben már a téglát elfogyott. Az említett kérésünk 18.4222/943. pm. sz. alatt ment fel az anyaghivatalhoz.⁷⁰

Habár a vallás- és közoktatásügyi miniszter augusztus 19-ei 9.222/1943. V. K. M. számú rendeletével a népiskolákban november 3-ára toltta ki a tanév kezdetét,⁷¹ amint az Váczy-Hübschl beszámolójából is kiderül, a „*cigányiskola*” épületének átalakítása az anyagihiány és az anyakiutalás körüli nehézségek miatt a tanév kezdetéig még csak el sem kezdődhetett, így a kijelölt épületben a tanítást nem lehetett megkezdeni.

A kialakult helyzet kellemetlen helyzetbe hozta a tanfelügyelőt, aki korábban kijárta, hogy betölthessék a megüresedett huszadik tanítói állást. Borz Lajos ezért október 26-án átiratot intézett a polgármesterhez, amelyben őszinte sajnálatát fejezi ki arra vonatkozólag, hogy az időközben november 3-ára kitolt tanévkezdésre sem fogják tudni megnyitni a „*cigányiskolát*”, mivel az átalakításra kiszemelt épület még mindig nem készült el. Mindemellett a városi mérnököt azzal vádolta, hogy nem szívügye a városi „*cigányiskola*” megnyitása, ezen kijelentése pedig később a két személy konfliktusához vezetett: „*Nem tudom hirtelenében megmondani hány ízben szorgalmaztam élő szóval úgy Nagyságodnál, valamint a város műszaki hivatalánál az átalakítást, bár Polgármester Úr szigorú utasításokat adott ki a kivitelre, a mérnök úrnál biztatásnál, ígéretnél többre nem mentem s most már kétségtelenül megállapíthatom, hogy e kérdés megoldása nem szívügye az átépítésre hivatott mérnök úrnak, mert ezt a csekély munkálatot minden háborús nehézség és anyagihiány ellenére is le lehetett volna félév alatt bonyolítani.*”

A községi Iskolaszék a cigányiskola tanítóját még aug. 20-án megválasztotta, – felfelé már jelentettem is, hogy az iskola működését a f. tanév elején meg fogja kezdeni, – most kénytelen leszek, önmagam megcáfolva egy újabb jelentésben feltárni a való helyzetet, féltő azonban, hogy így Csincsurá Kálmán megválasztott tanító államsegélyt nem kap és egész fizetését az iskolafenntartó városnak kell fizetnie.” Átirata végén a tanfelügyelő kérte a polgármestert, hogy haladéktalanul intézkedjen egy átmeneti helyiség biztosításáról, amelyben a november 3-ai tanévkezdetkor megkezdhetné működését a „*cigányiskola*”.⁷²

Borz átiratát másolatban Drahos János iskolaszéki elnök is megkapta, aki október 28-án szintén a polgármesterhez fordult és kérte a város vezetőjét, hogy sürgős intézkedéseivel tegye lehetővé a „*cigányiskola*” november 3-ai megnyitását.⁷³

A tanfelügyelő október 26-ai átiratát november 2-án kiadták a városi mérnöki hivatalnak, amelyre Váczy-Hübschl november 5-én válaszolt. Ebből először a városi mérnök által tett intézkedéseket ismerhetjük meg: „*Az anyag szükséglet összeállítását után az igényléseket a kgy. határozattal és összes mellékletekkel együtt felvittem a kultusz minisztérium-*

70 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 36.

71 9.222/1943. V. K. M. sz. rendelet. *Belügyi Közlöny*, XLVIII. évf. 36. sz. (1943. augusztus 29.) 1685-1686.

72 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 42/a.

73 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 41. [Eredeti ügyiratszám: 105/1943 isk. sz.]

ba hol személyes összeköttetésem alapján sikerült az anyagokat felszabadíttatni. A minisztériumból az igényléseket átküldték az ipari anyaggyártó hivatalba erről azonban az értesítést a tanfelügyelőségnek küldték át, honnan hosszas könyörgés után 10 napi késéssel kaptam meg s csak ezután tudtam az anyaghivatalnál utánna nézni. Tekintettel arra, hogy a tervezett építkezés nem katonai, csendőrségi, rendőrségi sem nem hadiipari építkezés, de még csak fontos középítkezésnek sem nyilvánítható, csupán C3. rangsor számot kapott. A kiutalás október 29.-én érkezett meg, sajnos azonban az esztergomi téglagyárhoz utasítottak s a téglagyár már leállt s a készletét légmentes és honvédelmi célokra tartalékolnia kell. Így újabb igényléssel más gyárhoz való utalást kell kérnünk. Ez újabb kéremünk már folyamatban van. Megjegyezni kívánom, hogy mindaddig, míg az anyag a helyszínen nincs, az építkezéshez hozzá nem foghatunk, valamint felhívom a figyelmet arra, hogy a városnak anyagja nincs.”

A tanfelügyelő vádjaira pedig az alábbiakkal reagált a városi mérnök: „A tanfelügyelő úr beadványában a mérnöki hivatal mulasztással vádolja meg ami felett igen csodálkozom és e jelentésben is a magam részéről legerélyesebben visszautasítom annál is inkább, mert a tanfelügyelő urat a megtett intézkedésekről állandóan tájékoztattam. Javaslom tekintettel arra, hogy az anyagkiutalásokkal kapcsolatos utánajárás nem nevezhető mérnöki munkának s azt bárki el tudja intézni, hívassék fel a tanfelügyelőség a kiutalások elintézésére.”⁷⁴ Váczy-Hübschl válaszából tehát kitűnik, hogy az anyagkiutalással kapcsolatos nehézségek egyik okaként azt a 10 napos időszakot jelölte meg, amíg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium értesítése a tanfelügyelőnél volt. Ezen felül a városi mérnök úgy vélte, hogy nem a mérnöki hivatal feladata az anyagkiutalásnak utánajárni.

A polgármester előbb az iskolaszék elnökének válaszolt. Etter november 6-ai átiratában az alábbiak olvashatóak: „Fenti ügyben kelt átiratára mély tisztelettel értesítem, hogy a mérnöki hivatal jelentés[e] szerint a cigányiskola részére kiszemelt épület átalakításához szükséges építési anyag rövidesen rendelkezésre fog állni és így az átalakítási munkálatok megkezdhetők lesznek: a munkálatok elmaradása az anyaghiánynak tudható be. Az iskola ideiglenes elhelyezésére megfelelő helyiség rendelkezésre nem áll és így arról legnagyobb sajnálatomra nem gondoskodhatom. A cigányiskola megnyitásának elhalasztása tekintettel a rendkívüli viszonyokra olyan tény, amelyet megnyugvással és a kérdés jelentőségének kellő mérlegelésével kell tudomásul vennünk.”⁷⁵

November 9-én a tanfelügyelőnek is válaszolt Etter. Ebben lényegében megismételte Váczy-Hübschl mondatait, ami alapján a polgármester is megállapította, hogy nem a mérnöki hivatal hibájából maradt el a „cigányiskola” átalakítása, hanem az a rendkívüli viszonyokkal magyarázható. Arról is tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy a „cigányiskola” átmeneti elhelyezését nem tudja biztosítani, mert „az csakis a cigánytelep közelében volna igénybeveendő tekintettel a cigányok hiányos ruházatára.”⁷⁶

1943. november 17-ei 1051-3/1943. számú átiratában Borz tanfelügyelő annak az értesülésének adott hangot, miszerint a „cigányiskolának” szánt épület átalakításához szükséges építőanyagok közül nemcsak a téglá, hanem például cement, mész, faanyag és ablaküvegek sem állnak rendelkezésre. Ezzel kapcsolatban aziránt érdeklődött, hogy megtörtént-e már az egyéb építőanyagok beszerzése, illetve megrendelték-e már a szükséges asztalos-

74 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 40.

75 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 41.

76 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 40. [Eredeti ügyiratszám: 18.294/1943. pm. sz.]

munkákat. A tanfelügyelő szerint amennyiben már történt gondoskodás a szükséges munkálatokról és építőanyagokról, úgy hajlandó a mérnöki hivatalt ért korábbi kritikáját revideálni: „Ezen fordul meg, hibás-e a mérnöki hivatal az építkezés elmaradásáért, vagy nem?

Mert ha mindezeket még legalább október hó elejével biztosította és ugyanekkor kiadta az asztalosmunkákat is, úgy készséggel elismerem, hogy 1051/1943. számú ama átiratomban, melyben azt állítottam, miszerint az építkezés nem szívügye az illető mérnök úrnak, tévedtem.” A hiányzó építési anyagokkal kapcsolatban keserűen megjegyezte: „Meg kell ezúttal jegyeznem azt is, hogy a plébánia épület átalakításához szükséges téglanyag a képviselőtestületi határozat meghozatala után szinte bűvészi gyorsasággal megvolt, pedig ez a munkálat igazán nem fontos annyira, mint egy középület átalakítás. Honnan szerezte ezt a mérnöki hivatal, ha az esztergomi téglagyárban leállt az üzem? Látom továbbá, hogy egyes magánépítkezések, pl. a Horthy Miklós úton a Pivók féle szálloda,⁷⁷ szinte zavartalanul történnek, ezerszámsra áll az új téglazár az épület előtt. Ugyan milyen rangsor szám szerint jutott hozzá az építési vállalkozó ehhez az anyaghoz?”⁷⁸

A tanfelügyelő átiratát követően a polgármester felszólította a mérnöki hivatalt, hogy jelentse, mily mérvű átalakítások szükségesek még a „cigányiskola” épületének befejezéséhez és ezek mennyi építési anyagot igényelnek.⁷⁹

1943. november 19-én Csaplovics József tankerületi főigazgató is megkereste a polgármestert, és – a tanfelügyelő 1051-2/1943. sz. jelentésére hivatkozva – kérte a polgármestert, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel biztosítsa a „cigányiskola” épületének mielőbbi átalakítását és a cigány tankötelesek mielőbbi beiskolázását. Majd hozzátette: „Kérem kell ezt azért is, mert ha ez nem lenne teljesíthető, indokolatlanul történt a községi iskolaszék által a községi iskolánál a 20. tanítói állás betöltése és az államkincstár megterhelése. Az állam nincs abban a helyzetben, hogy felesleges és szükségtelen létszámú állások betöltésére adjon államsegélyt, amikor másutt – nem városban – a legégetőbb igényeket sem tudja kielégíteni.”⁸⁰

November 25-én a tanfelügyelő – az egy héttel korábban kelt átiratának kiegészítésésként – egy újabb átiratot küldött a polgármesternek. Ebben „legfőként városi képviselői minőségben” az alábbiakat jegyzi meg:

Szándékosan nem reflektáltam nagybecsű átiratának a „10 napi késést” illető kitételre, mert nem akartam a város műszaki hivatalát még kellemetlenebb helyzetbe hozni, bár Váci mérnök úr egy kagylólecsapással végződő telefonbeszélgetéskor szenvedélyes hangon kikérte magának azt az állítólagos sértést, hogy neki nem lenne szívügye a cigányiskola átalakítása. Ugyanakkor kitanított, miszerint a tanfelügyelő nem szólhat bele a mérnöki hivatal működésébe, így tehát most kénytelen vagyok városi képviselői minőségemben is eljárni és ezt a 10 napot szóvá tenni annál is inkább, mivel a legutóbbi iskolaszéki gyűlésen Dudás mérnök, iskolaszéki tag úr szintén ezzel is mentette kartársai késedelmét.

Még f. évi május 27-én 642/1943. tf. szám alatt közöltem Nagyságoddal, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 186.686/1943. VI. 5. számú rendeletével tudomásul vette a cigányiskola megnyitását, ugyanekkor kértem, miszerint a cigányiskola épülete a nyári hónapokban átalakíttassék és rendbehozassék, hogy az épület a tanév elejével rendelkezésre álljon. Nemcsak írásban, de szóval is szorgalmaztam a mielőbbi rendbehoza-

77 Ma Kiss János altábornagy út 14.

78 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 39-39/a.

79 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 38.

80 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 84.

talt, a tervek azonban így is csak 2 hónap alatt készültek el, úgy hogy az ügy július 31-én jutott a képviselő testület elé. Ekkor szavaztuk meg a szükséges 5.500 pengőt.

Mivel a tervek megvoltak és a fedezet is rendelkezésre állt, a mérnöki hivatalnak már augusztus 1-én lépéseket kellett volna tenni az anyagbeszerzésre, mert a tanév elejéig már csak 1 hónap volt hátra.

Akkor ugyanis még nem tudhattuk azt, hogy a tanév nem szeptember elején, hanem november 3-án nyílik meg, – az átalakításra azonban így is 1 hónap állt rendelkezésre.

Ez nem történt meg.

Augusztus 28-án, közvetlenül a tanítóválasztási eljárás elrendelése előtt azt a kérelmet intéztem Polgármester Úrhoz a tanítóválasztó iskolaszéki ülésen, méltóztassék olyként intézkedni, hogy a cigányiskola-épület, ha már eddig nem készült el, legalább a kitolt tanév elejére, azaz nov. 1-re rendelkezésre álljon. Csak igenlő válasz után tudtam nyugodt szívvel a tanítóválasztást megejteni. Néhány nappal később élő szóval is szorgalmaztam az átalakítás haladéktalan megkezdését és előttem méltóztatott kiadni ah atározott utasítást a vezető mérnök úrnak az azonnali munkára.

Az átalakítás ennek dacára is késett, úgy, hogy szept. 10-e táján ismét szóvátettem az ügyet, amelynél Perédi főtanácsos, Márkus iskolaigazgató és Gábrriel h. igazgató urak is jelen voltak.

Ekkor kérdezte Nagyságod Homor mérnök urat, mi van az anyaggal? Válasza az volt: megvan. Fülünk hallatára hangzott el ismét a határozott utasítása, azonnal fogjanak hozzá a munkához. Megnyugodva távoztam el, mert most már minden akadályt eltávolítva láttam az útból. Ugyanakkor azonban óvatosságból az igazgatóknak szigorú utasítást adtam arra, hogy 2-3 naponként szorgalmazzák a mérnöki hivatalban a munka megkezdését.

Ismét teltek a napok, amikor szeptember 22-én Vácsi mérnök úr személyesen felkeresett hivatalomban kérve, írjak a vallás- és közoktatásügyi minisztérium műszaki osztályának 10.000 drb. téglá és 20 q. cementnek kiutalása iránt, mert az átalakításhoz nincs anyaguk és amíg a kiutalás meg nem történt, a munkához nem is foghatnak hozzá. Igen meglepődtem, de megírtam a kért előterjesztést, amit a mérnök úr magával vitt.

Szept. 28-án kaptam a VKM. műszaki osztályától egy levelezőlapos értesítést arról, hogy a téglá és cementigénylést pártolólag továbbították az anyaghivatalhoz. Miután úgy hittem és joggal, mert az ügyet a mérnök úr személyesen intézte el a minisztériumban, hogy arról a város is kapott értesítést, nem közöltem a mérnöki hivattal csak azután, amikor megtudtam, hogy Őhozzájuk semmi sem érkezett.

Itt van tehát az a 10 nap, amelynek felelősségét most reám szeretnék áthárítani, – a fentiekből azonban világosan kitűnik, hol történt a mulasztás!

Május 27-e óta 5 hónap telt el, vajjon rendelkezésre áll-e már a szükséges téglá, cement, fa és üveganyag, kiadattak-e már az asztaolsmunkák?

Mindez nyitott kérdés, az átalakítás sorsa azonban ezen fordul meg és nem azon a »10 napon«, amellyel a mérnöki hivatal a felelősséget elhárítani igyekszik magáról.

Két-három magánépítkezés zavartalanul folyik a város területén, ezekhez volt anyag, de egy középület átalakítása anyaghiány miatt akadt meg?

Ez az, amire nem tudok magamnak megnyugtató választ adni.

Tekintettel arra, hogy a cigányiskola megnyitását már a tankerületi kir. főigazgató úr is erélyesen szorgalmazza, sőt az Iskolaszéknek is súlyos szemrehányást tett azért, mert az épület átalakításának megtörténte előtt tanítót választott, – a további bonyodalom elkerülése végett ezúttal mégegyszer arra kérem Nagyságodat, miszerint hivatali hatalma teljes súlyával méltóztassék a munkát azonnali megkezdésére és mielőbb befejezése iránt intézkedni, mert ha a megválasztott tanító államsegélyét a kir. főigazgató úr beszünteti és az egész tanítói fizetés a város nyakába szakad, ezért a felelősséget a teljes mértékben elhárítom magamról.⁸¹

November 26-án Drahos iskolaszéki elnök újabb átiratot intézett Etter polgármesterhez. Ennek elején röviden összefoglalta, hogy bár a tankerületi főigazgató „*a legmessze-menőbb jóindulattal és a legnagyobb jóakarattal engedélyezte*” a megüresedett huszadik tanítói állás betöltését, ennek az volt a feltétele, hogy a megválasztott tanító már abban a tanévben meg is kezdi működését a „*cigányiskolában*”. Kitér arra is, hogy bár a tanítóválasztás szabályszerűen megtörtént és főigazgatói jóváhagyást is nyert, a tanítás mégsem indulhatott meg november 3-án, mert az épület átalakítása nem készült el időben. Drahos ezt követően részletesen idézi Csaplovics tankerületi főigazgató november 19-ei átiratát is. Végül pedig megállapítja: „*Az iskolaszék tehát kellemetlen, nehéz helyzetbe került és a kir. Főigazgató úr részéről az a vád érte, hogy a 20. tanítói állás betöltésekor olyan ügyet szorgalmazott, amely nem volt időszerű és nem volt kellően előkészítve, – s mind ez azért, mert a cigányiskola helyisége a sok ígéret és sürgetés dacára a mai napig sem készült el. Ezek után kérem Polgármester urat, a legsürgősebben tájékoztatni méltóztatassék a cigányiskolai helyiség ügyének állásáról, hogy annak alapján a kir. Főigazgató úr előtt legalább az iskolaszék jóhiszeműsége és eljárásának jó szándéka bizonyítható legyen. Annál is inkább kérem erre, mert annak idején személyes összeköttetésemet is latba vettem a 20. tanítói állás betöltése érdekében és az állás betöltését a kir. Főigazgató úr szívélyes jóakarattal engedélyezte.*”⁸²

November 29-én a városi mérnök átiratában részletesen ismertette az ügyben megtett intézkedéseit. Ebből korábban már hosszabb terjedelemben idéztünk. Az átiratból azonban további fontos adatokat is megismerhetünk, ezért ezen a helyen ismételten bővebben citáljuk:

Az átalakításhoz szükséges 12000 drb. téglá, 20 q. cement, 3000 drb. cserép, 2 koci égetett mész, 6 koci homok, 4 koci sóder, 260 m². stukatúr nád, 40 kg. különböző szeg, 5 drb. ablak, 5. drb. ajtó, 2 m³. deszka és 1,5 m³. gerenda.

A szükséges anyagokból birtokunkban van a cement, cserép. Az asztalos munka meg van rendelve. A téglá kiutalás alatt áll miként arról a fentiek során már beszámoltam. Áthidalhatatlan akadályok előtt állok azonban a szükséges faanyag és szeg beszerzésénél. Tisztelettel javaslom az említett anyagok beszerzésénél a tanfelügyelő úr segítségét igénybe venni.

Jelentésemmel kapcsolatban tisztelettel rámutatok arra, hogy a 11715/943. pm. sz. jelentésemben megemlítettem azt, hogy minden valószínűség szerint az anyagok csupán tavaszra fognak rendelkezésre állni.

Tisztelettel jelentem, hogy a tanfelügyelő urat az anyagbeszerzéssel kapcsolatos nehézségekről és utánajárásumról mindig tájékoztattam és ezért nagyon csodálkoztam a 17666/1943. pm. sz.-u beadványán, melyben a sorok között hanyagsággal vádol meg. Tekintettel arra, hogy a tanfelügyelő úr állandóan tájékoztatva lett és mind ennek ellenére állandó szekatúrának voltam kitéve, még a közgyűlés előtt is, kénytelen voltam a gyanúsításokat a legerélyesebben visszautasítani. A beadványnak azon kitétele, hogy a munkálatok minden háborús nehézség és anyagihiány ellenére is elvégezhetőek lettek volna, még tájékoztatás nélkül is a mai helyzetre vonatkozólag teljes tájékoztatlanyságot mutat. Teljes tájékoztatlanyságot, sőt tudatlanságot mutat a plébániára való hivatkozás, ugyanis 2-300 drb. téglá és 12000 drb. téglá között különbség van. A plébániánál felhasznált téglamennyiség a vállalkozónak rendelkezésére állt. Sajnos a Pivók féle építkezéssel kapcsolatban felvilágosítással szolgálni nem tudok, legjobb volna, ha a tanfelügyelő úr kérdésével egyenesen az építetőhöz fordulna.

A tanfelügyelő úr következő beadványában, mely 19301/943. pm. szám alatt lett iktatva, hajlandónak mutatkozik tévedését elismerni, ha részletesen beszámolunk a megtett intéz-

82 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 74-75.

kedéseinkről, egyúttal azonban a tankerületi főigazgatóságnak azt jelenti, hogy a hátralevő csekély munkálatok a fennálló nehézségek ellenére is megoldhatók lettek volna.

A tanfelügyelő úr 19701/1943. pm. sz.-u beadványában Homor Kálmán főmérnök úr szavaira hivatkozik, ki állítólag azt mondta volna, hogy az anyag már rendelkezésre áll, ez az állítás azonban a főmérnök úr szavainak félreértéséből adódhatott. A 10 napi késéssel pedig, melyet már az előbbieken is voltam bátor jelteni, nem a felelősséget kívántam a tanfelügyelő úrra hárítani, mert köztudomású dolog az, hogy minden közhivatal jelenleg túl van munkával terhelve s így érthető, ha többszöri kérésem feledésbe merült, csupán arra kívántam rámutatni, hogy ha valahol hiba történt úgy azért nem a mérnöki hivatal okozható.⁸³

Átirata végén a városi mérnök ismételten javasolta, hogy a hiányzó anyag beszerzésére a tanfelügyelőt hívják fel, aki a „*cigányiskola*” mellett a Szentistvánvárosi⁸⁴ elemi iskola anyagszükségletét is elintézhethetné.⁸⁵

Másnap egy újabb, terjedelmében csupán pár soros átiratot intézett Váczy-Hübschl a polgármesterhez, amelyben javasolta, hogy – az előző napi átiratától függetlenül – tegyék vizsgálat tárgyává azt, hogy ki tanácsolta az iskolaszéknak a „*cigányiskola*” tanítójának megválasztását, ugyanis ő már a július 19-én kelt 11.725/1943. pm. sz. jelentésében rámutatott arra, hogy igénylés útján a szükséges építőanyagok csak 1944 tavaszára állhatnak rendelkezésre.⁸⁶

A polgármester december 2-án válaszolt a tankerületi főigazgató november 19-ei átiratára. Válaszához Etter a mérnöki hivatal jelentését is csatolta. A „*cigányiskola*” megnyitásának késedelméért az anyag kiutalási nehézségeket okolta a polgármester. Ennek nyomatékosságaként megemlítette, hogy anyaghiány miatt a szentistvánvárosi állami elemi iskola kibővítési munkálatait sem sikerült több mint másfél év alatt befejezni. Végezetül Etter az alábbiaképpen foglalta össze a helyzetet: *„A fentieknél fogva legnagyobb sajnálatomra nincs módomban a cigányiskola épületének átalakítását a szükséges anyag megérkezése előtt megvalósítani, bár az anyag leszállítás sürgetésének minden eszközét felhasználom. A mérnöki hivatalt ellenőrzöm a tekintetben, hogy a munkálatok a lehetőség keretén belül végeztessenek, a tanítói állás betöltése, bár annak indoka a cigányiskola volt, az iskola megnyitásának késedelme miatt sem volt indokolatlan, mert a tantestületből Szalva László a polgári iskolánál kapott működési engedélyt és egy tanító a zárda iskolánál beállott hiány pótlására ideiglenes áthelyezést nyert. A cigányiskola megnyitásának nehézségeit – miként ez a mérnöki jelentésből is kitűnik nem lehetett előre látni s így a történetekért felelősség senkit sem terhel.”*⁸⁷

A főigazgatónak írott átiratát december 9-én a polgármester Drahos János iskolaszéki elnöknek is megküldte. A Drahosnak írott átiratában Etter megismételte azon álláspontját, miszerint a „*cigányiskola*” átalakítása körüli problémák a háborús nehézségekből erednek. A polgármester kiemelte: *„Sem méltóságod, sem az iskolaszék nem vádolható azzal, hogy a 20-ik tanítói állás betöltése körül a kellő gondosságot vagy előrelátást nem gyakorolta volna. A mérnöki jelentés is rámutat arra, hogy pár napi késedelem volt az okozója az anyag egyrésze kiutalása elmaradásának. A 20-ik tanítói állás betöltése nélkül*

83 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 36-36/a.

84 Ma Esztergom-kertváros

85 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 36-36/a.

86 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 36/a.

87 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 85. [Eredeti ügyiratszám: 19.700/1943. pm. sz.]

a tanügyi felsőbb hatóságoknak nem lett volna módjában Szalva tanítót a polgári iskolai tanításra kirendelni és arra sem lett volna mód, hogy az irgalmas-nővérek által vállalt tanítás ellátására az ott hiányzó tanerőket pótoljuk.

A cigányiskola egy teljesen új intézmény, ennek létesítését rendkívüli időben és nehéz viszonyok mellett határozta el a város közönsége. A történetekkel számolni lehetett a munkálatok elhúzódsát nem mulasztás, hanem a háborús viszonyok okozták mint ahogy a Szt. István városrészi állami népiskola épület kibővítési munkálatainak az elhúzódsáért sem lehet a mérnöki hivatal felelőssé tenni.”⁸⁸

Borz tanfelügyelő 1230/1943. és 1051/1943. számú átirataira december 10-én válaszolt a polgármester. Ebben a polgármester a késelem kizárólagos okaként a felmerült anyag kiutalási nehézségeket adja meg, a közel két éve húzóódó Szentistvánvárosi elemi iskola kibővítési munkálataihoz hasonlóan. A polgármester hivatkozik a mérnöki hivatal július 19-ei jelentésére is, miszerint igénylés esetén csak 1944 tavaszára volt várható az átalakításhoz szükséges építőanyagok rendelkezésre állása. Etter Váczy-Hübschl átirata alapján tételesen felsorolta a szükséges építőanyagokat, kihangsúlyozta azonban, hogy „*áthidalhatatlan akadályok*” merültek fel a szükséges faanyag és szeg beszerzésénél, ezért ebben a tanfelügyelő segítségét kérte. Átiratában a polgármester megállapította: „*Az előbbieket tehát nincs módomban megállapítani, hogy a kiszemelt épületnek a cigányiskola céljára leendő átalakítási munkálatainak elhúzódsa miatt bármelyik városi alkalmazottat is felelősség terhelné. [...]*”

Őszintén sajnálom, hogy Tanfelügyelő úrnak a cigányiskola létesítésére irányuló elismerésre méltó törekvése az említett és a mai háborús állapot következtében idejében sikerre nem vezetett. Azt hiszem, az adott viszonyok mellett, e kérdésnek személyi vonatkozásaitól *eltekintve, a leghelyesebb ezen törekvés és ezt kívánom teljes erőmből támogatni, hogy a célt minél előbb elérjük és az átalakítási munkálatokat befejezzük.*⁸⁹

December 18-ai válaszában Borz tanfelügyelő megjegyezte, hogy bár a korábbi átirataiban foglaltakra adott válaszában Etter nem tért ki mindenre és több fontos kérdést is homályban hagyott, mégsem fessegeti tovább a felelősség kérdését, „*hiszen ez az építkezést úgy sem fogja előbbre vinni és eddig is csak személyi súrlódásoknak, érzékenykedésnek volt az előidézője.*”

*Arra nézve kérem azonban tájékoztatását, hogy a még szükséges és rendelkezésre álló faanyag és szeg beszerzésénél miként lehetnék segítségére, mert ha kell, a legnagyobb készséggel rendelkezésére állok.*⁹⁰

A tanfelügyelő felajánlását követően december 23-án a polgármester értesítette a városi mérnököt, hogy „*szükség esetén a kir. tanfelügyelő úr segítségét vegye igénybe!*”⁹¹

A polgármester átiratára január 1944. január 14-én válaszolt Váczy-Hübschl. A városi mérnök arról tájékoztatta a polgármestert, hogy az anyaghivatal annak idején az esztergomi téglagyártól utalta ki a szükséges téglamennyiséget, a gyár azonban akkor már nem rendelkezett téglával. Emiatt az igénylési űrlapot azzal a kérelemmel küldték vissza az anyaghivatalba, hogy a kiutalást a basaharci téglagyárra írják át. Ezt az űrlapot azonban „*minden indoklás és változás nélkül*” január 7-én visszaküldték. A városi mérnök úgy vélte,

88 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 76. [Eredeti ügyiratszám: 19.885/1943. pm. sz.]

89 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 32.

90 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 31.

91 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 31.

hogy „a tanfelügyelő úr a mellékelt téglakiutalás kiforszírozásával és 30 kg. bármely méretű szeg megszerzésével az iskola építését előmozdíthatná.”⁹²

Január 18-ai kelettel a polgármester átiratot intézett a tanfelügyelőhöz, amelyben ismerteti a mérnöki hivatal jelentését és azon álláspontját, miszerint a téglakiutalás kieszközlésével és 30 kg bármely méretű szeg beszerzésével lehetne a „cigányiskola” építését előmozdítani.⁹³

Borz tanfelügyelő január 30-án 148/1944. szám alatt átiratot küldött a polgármesternek, amelyben jelezte, hogy a „legnagyobb készséggel hajlandó” a 12.000 darab téglá és 30 kg szeg beszerzésével a „cigányiskola” építését elősegíteni.⁹⁴

Február 8-án a városi mérnök arról tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy a 12.000 téglá egyszer már ki let utalva, azonban 1944. január 1-jével minden kiutalás rendeletileg hatályát veszítette, ezért azokat újra ki kell kérni a M. Kir. Ipari Anyaggazdálkodási Hivataltól. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „A fenti ügyben szükségesnek, illetőleg célszerűnek látszik személyesen eljárni.” Váczy-Hübschl azt is közölte, hogy a szeg nem számít zárolt anyagnak, így azt a szabad kereskedelemben kell beszerezni, átiratához pedig az anyagigénylési lapot is mellékelte.⁹⁵

A tanfelügyelő két nappal később visszaküldte a polgármesternek a kitöltött és a kitöltetlen anyagigénylési lapot. Külön hangoztatta azonban, hogy bár annak idején ugyan felajánlotta a segítségét, a személyes utánajárás már nem az ő feladata, különösképpen nem az igénylési ívek kitöltése, majd hozzátette: „Én az iskolát megszerveztem, az épület átalakítása és az anyagbeszerzése iránti utánajárás már a városi mérnök kötelessége. Segítés alatt írásbeli támogatást értek, amit ezennel ismételten tisztelettel felajánlok, ha az ívet szabályszerűen kitöltve visszakapom.”⁹⁶

Február 28-án a polgármester utasította a városi mérnöki hivatalt, hogy intézkedjen az építéshez szükséges anyagbeszerzésről, illetve a hivataloknál „a szükségszerűséghez mérten személyesen járjon el.”⁹⁷

Március 12-én vitéz Szívós-Waldvogel, mint iskolaszéki alelnök átiratot intézett a polgármesterhez, amelyben a „cigányiskola” mielőbbi átépítése érdekében újabb bizottság összehívását és helyszínre küldését kérte az iskolaszék képviselőjének bevonásával. Véleménye szerint a helyiség a város rendelkezésére álló anyagból is akár 8-10 nap alatt alkalmassá tehető lett volna arra, hogy abban a tanítás még a tavasszal megkezdődhessen. Úgy vélte, hogy a további kiépítéséről, így az épület fűthetővé tételéről később, akár szeptemberben is lehetne gondoskodni.⁹⁸

Két nappal vitéz Szívós-Waldvogel levelét követően a polgármester március 21-én 11 órára értekezletet hívott össze a polgármesteri hivatalba, ahova Szívós-Waldvogelen kívül Borz Lajos városi képviselőt is meghívta. Ezen felül Etter felszólította a városi mérnököt, hogy a lehető legalaposabban készítse elő a „cigányiskola” ügyét és azt ismertesse az értekezlet során a meghívottakkal.⁹⁹ Az ülésről nem maradt fenn részletes beszámoló,

92 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 30.

93 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 30.

94 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 24.

95 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 23. [Eredeti ügyiratszám: 2161/1944. pm. sz.]

96 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 17.

97 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 16. [Eredeti ügyiratszám: 2703/1944. pm. sz.]

98 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 9/a

99 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 15. [Eredeti ügyiratszám: 3599/1944. pm. sz.]

csupán a mérnök egy későbbi, pár soros feljegyzéséből tudható, hogy a *„tisztázandó kérdések megbeszéltek.”*¹⁰⁰

Április 11-én Váczy-Hübschl Sáska József kőművest bízta meg 7453,40 pengő összegben a *„cigányiskola”* átalakításával, amelyhez a mérnöki hivatal szolgáltatta.¹⁰¹

Április 25-én Perédy Ferenc számvevőségi főtanácsos jelentette a polgármesternek, hogy a *„cigányiskola”* átalakításával kapcsolatban megérkezett hivatalához az első kérés érvényesítés végett. Mivel a költségvetésben erre fedezet nem volt, és a közgyűlés sem jelölt még ki rá, azt a törzsvagyon alapból fizette ki. Perédy ezért kérte, hogy a közgyűlés a nagyobb átalakítási munkálatokra a mérnöki hivatal által bemutatandó előzetes költségvetés alapján jelöljön ki fedezetet.¹⁰²

Május 6-án a polgármester felkérte a mérnöki hivatalt, hogy a *„cigányiskola”* átalakítási költségeiről, valamint az előrelátható kiadásairól sürgősen terjesszen be költségvetést, hogy azt a képviselőtestülethez sürgősen előterjesztésre kerülhessen.¹⁰³ A mérnöki hivataltól azonban valószínűleg nem érkezett meg a kívánt gyors válasz, ugyanis a polgármesternek később meg kellett ismételnie felhívását.¹⁰⁴

Június 19-én Perédy arról számolt be a polgármesternek, hogy a volt löportár átalakításáról néhány számla érkezett a számvevőséghez. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: *„A fenti tárgyban a 16/1943 kgy. sz. határozat utolsó mondata tartalmaz ugyan olyan kitételt, miszerint a cigányiskola felállítása lehetővé válik, de épp ezen határozat azt is kimondja, hogy az átalakítási és beruházási költségekre javaslatot vár, amikor is azok fedezetéről a képviselőtestület gondoskodni fog.”* Mivel Perédy tudomása szerint ilyen közgyűlési határozat még nem született, erre vonatkozó intézkedést kért a polgármestertől, mert enélkül a kifizetések nem voltak teljesíthetők.¹⁰⁵

Június végén a polgármester ezért ismételt felkérte a mérnöki hivatalt, hogy az addig felmerült költségekről és a befejezésig még várható költségekről tegyen megindokolt jelentést.¹⁰⁶

Váczy-Hübschl városi mérnök július 12-én azt válaszolta a polgármesternek, hogy a 227/1943. számú közgyűlési határozat az átalakítás költségeire 5500 pengőt engedélyezett, de akkor még külön szolgálatok kialakítása nem szerepelt a tervezett munkálatok között. A városi mérnök átiratából az is megtudható, hogy bár az építkezés 1944 júliusában már befejezés előtt állt, fedezet és építőanyag hiányában a különálló szolgálatok építéséhez hozzá sem fogtak.¹⁰⁷

Augusztus 12-én Perédy számvivő főtanácsos jelentette a polgármesternek, hogy *„a sürgető előterjesztést azért mutattam be, mivel annak idején, amikor a 227/1943. kgy. sz. határozat hivatalom részére ki lett adva, a munkálatok még nem voltak folyamatban, így nem lévén főkönyvi számlája, előjegyezni nem lehetett, a nyilvántartásból pedig tévedésből lekerült.”* Ugyanakkor hozzátette, hogy a közgyűlési határozattal engedélyezett

100 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 11.

101 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 9.

102 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 8.

103 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 8. [Eredeti ügyiratszám: 7137/1944. pm. sz.]

104 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 7. [Eredeti ügyiratszám: 9560/1944. pm. sz.]

105 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 5.

106 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 5. [Eredeti ügyiratszám: 11.218/1944. pm. sz.]

107 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 4/a

5.500 pengővel szemben addig az időpontig 7.782,26 pengő lett utalványozva, holott a végszámla még nem érkezett be. Mivel annak idején a fedezetet a honvédségi kártalanítási alapból szándékozták finanszírozni, viszont arra már a 13.591/1944. pm. szám alatt iktatott miniszteri rendelkezés alapján számítani nem lehetett, Perédy a további munkálatokra újabb fedezet kijelölését kérte.¹⁰⁸

Ezt követően a polgármester felszólította a mérnöki hivatalt, hogy jelentse, mikor fejezik be az építési munkálatokat és előreláthatólag mekkora összeget fog kitenni az építkezés végösszege.¹⁰⁹

Augusztus 19-én Váczy-Hübschl jelentette a polgármesternek, hogy a korábban megállapított 5500 pengőnyi fedezet az időközben bekövetkezett áreltolódások miatt kevésnek bizonyult, és az addig kivitelezett munkálatok 2700 pengő többletkiadást eredményeztek. Kitért arra is, hogy az iskola létesítésével kapcsolatban felmerült még egy háromtagú WC és egy tűzelőkamra kialakításának szükségessége is, ami további 2500 pengőbe kerülne. A városi mérnök ezért kérte a polgármestert, hogy az így előállott 5200 pengő többletköltség fedezetének kijelölésére az ügyet vigye a városi közgyűlés elé.¹¹⁰

A képviselőtestület végül az augusztus 23-ai rendkívüli közgyűlés során 354/1944. kgy. szám alatt elfogadta az 5200 pengő pluszköltséget és kijelölte annak fedezetét.¹¹¹

A „*cigányiskola*” létrehozása ügyében az utolsó 1945 előtti irat 1944. október 4-én keletkezett. Ebben a városi mérnök jelentette a polgármesternek, hogy a közgyűlés az építkezésre a már rendelkezésre álló 5500 pengőn felül újabb 5200 pengő fedezetet jelölt ki, amely összegből már megoldható lesz az építkezés. Két nappal később az ügy előadója az alábbiakat vezette rá az iratra: „*További intézkedést nem igényel. Fedezet rendelkezésre áll.*”¹¹²

Összegzés

Tanulmányomban egy esztergomi „*cigányiskola*” létrehozásának Horthy-korszakbeli kísérletét mutattam be. Az iskola létrehozásának gondolata már 1939-ben, a város első cigányszabályrendeletének tervezetében megjelent. Ehhez valószínűleg a Komárom vármegyei Tárkányban¹¹³ működő „*cigányiskola*” szolgálhatott mintául. Vitéz Szívós-Waldvogel József képviselőtestületi tag – aki ebben az időszakban az iskolaszék tagja, majd alelnöke is volt – 1939 végén a városi iskolaszék gyűlésén is felvetette a „*cigányiskola*” létrehozásának szükségességét. Ekkor azonban még egy állam által felállítandó intézményre gondoltak, amelyhez a város hajlandó lett volna a szükséges helyiséget biztosítani.

Az iskola szervezéséhez szükséges előkészületek azonban lassan haladtak. 1941-ben Esztergomban mindössze 22 tanköteles cigány gyermeket írtak össze, akik valószínűleg

108 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 2. [Eredeti ügyiratszám: 12.795/1944. pm. sz.]

109 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 2.

110 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 69.

111 MNL KEML XV.6.c 180. tek. 354/1944. kgy. sz.

112 MNL KEML V.2.a 158/1944. pm. sz. 1. [Eredeti ügyiratszám: 12.795/1944. pm. sz.]

113 1923 és 1938 között az 1923. évi XXXV. törvény cikk rendelkezései alapján Komárom vármegye és Esztergom vármegye egy közigazgatási egységet alkotott Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven.

egyáltalán nem jártak iskolába, így az esetleges iskolaszervezés esetén csupán az első osztály megnyitása jöhetett volna szóba. A városi iskolaszék 1941. szeptember 3-ai gyűlésén az iskolaszék olyan határozatot hozott, amellyel kérte a tanfelügyelőt, hogy kísérelje meg a „*cigányiskola*” felállításához szükséges engedélyt és államsegélyt megszerezni, a polgármestert pedig arra kérték, hogy jelöljön ki megfelelő helyiséget – esetleg a volt lőporraktár épületét – az intézmény számára.

1941 végén Etter Jenő polgármester több alkalommal is utasította a városi mérnöki hivatalt, hogy készítse el a volt lőportár „*cigányiskolává*” történő átalakításának terveit és annak költségvetését. Mivel az idő tájt a városi mérnök állása betöltetlen volt, a tervek csak 1942. februárjára készültek, azonban néhány nappal később irattározták azokat, ugyanis a cigány gyermekek alacsony létszáma miatt államsegélyre nem volt kilátás.

A „*cigányiskola*” ügye legközelebb 1942 végén merült fel, ekkor ismét összeírták a tanköteles cigány gyermekeket.

1943 tavaszán a városi népiskolák összevonása lehetőséget teremtett egy „*cigányiskola*” felállítására is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyta a népiskolák összevonását, valamint hozzájárult ahhoz, hogy a községi népiskola 20. tanítóját a „*cigányiskolához*” osszák be. Ezen felül az is kimondásra került, hogy a jövőben csak a „*cigányiskolán*” át juthat be tanító a községi népiskolába.

A polgármester előbb 1943 márciusában, az iskolák összevonásáról szóló képviselő határozatot követően, majd júliusban is felhívta a mérnöki hivatalt, hogy készítse el az iskola terveit és a költségvetést. Váczy-Hübschl Antal városi mérnök jelentése szerint a volt lőporraktár iskolává történő átalakítása az idő szerint 5500 pengőbe került volna, hozzátette azonban, hogy a munkálatokhoz szükséges építési anyag nem állt a város rendelkezésére, igénylés útján pedig csak 1944 tavaszára lehetne azokat beszerezni. Mindezek ellenére 1943. augusztus 28-án Csincsurá Kálmán személyében megválasztották a „*cigányiskola*” tanítóját.

Habár időközben a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1943-1944-es tanév kezdetét november 3-ára tolta ki, az említett építőanyag hiány miatt a tanévkezdetig még csak el sem kezdődhetett az építkezés. Ez kellemetlen helyzetbe hozta Borz Lajos tanfelügyelőt, aki korábban kijárta, hogy betölthessék a megüresedett 20. tanítói állást. Hozzá hasonlóan Csaplovics József tankerületi főigazgató is az iskola mielőbbi megnyitását szorgalmazta, ugyanis úgy vélte, hogy annak elmaradása esetén indokolatlanul történt az államkincstár megterhelése.

A polgármester, a városi mérnök, a tanfelügyelő és a tankerületi főigazgató részleteken ismertetett iratváltásaiból kirajzolódik, hogy a sok, önmagában talán jelentéktelen tűnő körülmény együttes hatása, végeredményben pedig a háborús anyagihiány miként akadályozta meg az esztergomi „*cigányiskola*” létrehozását.

Felhasznált szakirodalom

- 9.222/1943. V. K. M. sz. rendelet. *Belügyi Közlöny*, XLVIII. évf. 36. sz. (1943. augusztus 29.) 1685-1686.
- Hajnáczy Tamás: Cigánytelepek a két világháború közötti Magyarországon. *Esély*, 2021/2. 90-113.
- Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992.
- Miklós Tamás: Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása. *Romológia*, 2017/13. 69-88.
- Miklós Tamás: Az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendelet megalkotása és annak előzményei. In: Horváth Attila – Wencz Balázs (szerk.): *Közlemények Komárom-Esztergom megye múltjából*. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 26. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Esztergom, 2019. 159-182.

Felhasznált sajtóforrások

- A tárkányi cigányiskola vizsgálója. *Esztergom és Vidéke*, LIX. évf. 52. sz. (1938. július 7.) 2.
- Csincsura Kálmánt választották meg városi tanítónak. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 69. sz. (1943. szeptember 1.) 1.
- Jóváhagyta a vármegye a cigányok áttelepítését. *Esztergom és Vidéke*, LX. évf. 29. sz. (1939. április 16.) 2.
- Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 27. sz. (1936. április 2.) 1.
- Új korszak Esztergom város népoktatásában. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 45. sz. (1943. június 5.) 1.

Felhasznált levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
- V.2.a Esztergom szabad királyi megyei város polgármesterének iratai. Polgármesteri iratok 1930-1950.
- 158/1944. pm. sz. ügyirat (Tárgy: Közs. cigányiskola felállítása)
 - 1808/1944. pm. sz. ügyirat (Tárgy: Cigánykérdés)
 - 9135/1944. pm. sz. ügyirat (Tárgy: Cigányok elhelyezése)
- XV.6.c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879–1944. – Mikrofilmtár. Esztergom város levéltára 1701–1950. Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879–1944.
- 169., 175-176. és 178. mikrofilm tekercsek
- VI.506. Esztergom város iskolaszékének iratai
- 1940. évi iratsomó
 - 1941. évi iratsomó